

**KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARDA OG'ZAKI NUTQNI IDROK ETISHNI
RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK USULLAR**

*Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrası
o'qituvchisi; Mamatisayeva Surayyo
Axmadjon qizi
mamatisayevasurayyo71@gmail.com*

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15233404>

Annotatsiya; Mazkur maqolada eshitishni tiklashning zamonaviy usuli bo'lgan koxlear implantatsiya operatsiyasi va uning eshituv idrokiga samarali ta'siri, koxlear implantatsiyadan so'ng eshituv reabilitatsiyasining pedagogik usullari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar; eshituv idroki, o'yin faoliyati, reabilitatsiya, koxlear implantatsiya

Bola hayoti davomida ijtimoiy tajribani, umuminsoniy va milliy odob axloq normalarini egallab boradi, ta'lim oladi va asta sekin har tomonlama aqliy va jismoniy jihatdan yetilib boradi. Eshitishda nuqsoni bor bo'lgan bolalarda bu jarayon qiyinchilik bilan kechadi, ular kattalarning yordamiga ko'proq bog'liq bo'ladi. Koxlear implantatsiyadan so'ng bolalarning eshitish idrokini va nutqini shakllantirish, o'zgarar nutqini tushunish va so'zlash, muloqot qila bilishga o'rgatish, nutqini me'yorda eshituvchi bola nutqining darajasiga yetkazishdan iborat. Eshitish qobiliyatining buzilishi bo'lgan bolani og'zaki nutq bilan to'liq egallash suhbatdoshning so'zlashuv nutqini ancha erkin tushunish va boshqalar uchun aniq, tushunarli gapirish qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi. Og'zaki nutqni shakllantirish tinglash eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarining eshitish qobiliyatini doimiy ravishda individual eshitish vositalaridan foydalangan holda rivojlantiradi. Bir qancha Surdopedagog o'qituvchilar E.L. Goncharova, I.V. Koroleva, O.I. Kukushkina, E.V. Mironova, O.S. Ni-Kola, A.I. Sataeva, N.D. Shmatko koxlear implantatsiya jarrohligidan so'ng bolalarni har tomonlama psixologik va pedagogik reabilitatsiya qilish zarurligini isbotladi.

Koxlear implantatsiya natijasida olingan eshitish qobiliyatidan to'liq foydalanish uchun bolalar operatsiyadan keyingi reabilitatsiyaga muhtoj. Busiz tabiiy eshitish-nutq xatti- harakatlari ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda koxlear implantatsiya jarrohligidan so'ng maqbul natijaga erishish mumkin emas.

Koxlear implantatsiyadan keyingi reabilitatsiya kursining asosiy maqsadi bolani og'zaki va og'zaki bo'lmagan ovoz signallarini idrok etish va tushunishga o'rgatish, shuningdek nutqni rivojlantirish uchun yangi eshitish sezgilaridan foydalanishni o'rgatishdir. Operatsiyadan keyingi reabilitatsiya jarayoni mutaxassislar guruhining ishtirokini o'z ichiga oladi: audiologlar, psixologlar, nutq terapevtlari, surdopedagog va boshqalar. Maktabgacha yoshdagi bolalarni koxlear implantatsiyadan so'ng reabilitatsiya kursi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat.

- Koxlear implantatsiya uchun nutq protsessorini sozlash.
- Eshitish qobiliyatini va nutqini rivojlantirish.
- Bolaning umumiy rivojlanishi – kognitiv rivojlanishi (xotira, idrok, diqqat)
- Bolaga va uning oilasiga psixologik yordam.
- Nutq protsessoriga ulanish

Koxlear implantatsiya operatsiyasidan 3-4 hafta o'tgach, nutq protsessori implantga va uning dastlabki konfiguratsiyasiga ulanadi. Audiolog, eshitish sezgilarini shakllantirishda maqbul samaraga erishgan holda, nutq protsessorini sozlash bilan shug'ullanadi. Shu daqiqadan boshlab bola tovushlarni eshitishi mumkin, ammo ularni to'g'ri idrok etish va tushunish uchun audio o'qituvchisi bilan uzoq darslar talab qilinadi.

Eshitish qobiliyatini rivojlantirishda zarur bo'lgan amallar:

- shartli harakat reaksiyasini shakllantirish;
- atrof muhitdagi, olamdagi tovushlar bilan tanishtirish;

- tovushlarni taqlid qilishda ularni farqlash;

- bir bo'g'dnli va ko'p bo'g'dnli so'zlarni farqlash;
- odam ovozini boshqa nonutqiy ovozlardan farqlash;
- maishiy tovushlarni tanish;
- ovozlarning turli holatlari (tez-sekinligi, baland-pastligi, uzun-qisqaligi)ni aniqlash;
- alohida so'zlar va gaplarni eshitib farqlash;
- nutqning ritmik intonatsiyasini farqlash.

Quyidagi sxema bo'yicha mashg'ulot olib borishni taklif etamiz:

- Nafas mashqlari
- Ovoz mashqlari
- Lab-til mashqlari
- Eshitish qobiliyatini rivojlantirish
- Barmoqlar gimnastikasi
- Artikulyatsion apparat gimnastikasi
- Tovushlar ustida ishlash
- Nutq materiali bilan ishlash

Koxlear implantli bolalar eshitish qobiliyatini rivojlantiruvchi namunaviy mashqlar

Biologik eshitish yordamida inson nonutqiy, inson ovoziga xos bo'lmagan, ya'ni atrofdagi tovushlarni (qushlarning sayrashi, shamolning *g'uvillashi*, hushtak chalinishi, hayvonlarning ovozlari, mashina signali, yomg'irning shitirlashi, qo'ng'iroqning jiringlashi va hokazo) farqlaydi.

O'yin orqali rivojlantirish

- Biz taklif etayotgan mashqlar o'yin orqali bolajonlarning eshitish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

- Dastlabki besh o'yinda bola ovoz manbasini aniqlashi, nimaning tovushi yangraganini aytishi lozim.

- Berilgan o'yinlarni amalga oshirishdan oldin, bolajonlarni tovush-ovoz chiqarayotgan predmetlar (o'yinchoqlar, temir, shisha, yog'och, qog'oz) ularning nomlari, tovushlari bilan tanishtirish lozim.

- Bolajonlarga o'yin- topshiriqni bajarish shart-sharoitlarini aniq tushuntirib bering. Har safar o'yin oldidan bolakay vazifani to'g'ri tushunib olganiga ishonch hosil qiling.

1. Nimaning ovozi yangradi?

O'qituvchi yoki tarbiyachi turli tovushlar chiqaruvchi uch yoki to'rtta o'yinchoq (baraban, shiqildoq, qo'ng'iroqcha, hushtak va hokazo) larni tanlaydi va

ularning nomi hamda qaysi o'yinchoq qanday tovush chiqarishi bilan bolalarni tanishtiradi. Bola yuqoridagilarni egallaganidan so'ng, o'yinni boshlash mumkin. Bolakay ko'zlarini yumadi. So'ng o'yinchoqlardan biri yangraydi. Bolakay qaysi o'yinchoq jaranglaganini va nomini bilishi kerak

2. Ovozidan tanib ol

Stol ustida shishadan, yog'ochdan, temirdan, qog'ozdan (va boshqalar) yasalgan buyumlar bor. Bolajon ko'zlarini yumadi. O'qituvchi yoki tarbiyachi predmetlarni navbat bilan qo'lga oladi va turli xil tovushlarni: kalitlarni jaranglatib, kitobni varaqlab, qalamni stolga urib taqillatib, gazetani xishillatib, suvni piyoladan piyolaga quyib shildiratib chiqaradi. Bola ovoz chiqarilgan predmet nomini ko'rmasdan eshitib aytishi lozim.

Koxlear implant operatsiyasidan so'ng bolaning boshlang'ich passiv va faol lug'atini shakllantirish uchun tovush va eshitish his-tuyg'ularini tasvirlash, bolaning qabul qilgan tovushlarining chastota va dinamik oralig'ini baholash zarur. Eshitishni rivojlantirish bosqichlari quyidagilardan iborat.

- Aniqlash - " ovoz bormi yoki ovoz yo'qmi?"; ovoz qachon boshlanadi va qachon tugaydi;

- Tovushlarning individual xususiyatlarini (past baland ovozli, qisqa-uzun) o'zaro taqqoslash bilan farqlash;

- so'zlar, jumlar, fonemalar va uch yoki undan ortiq so'zma-so'z bo'lmagan

tovushlarni, so'zlarni, jummalarni, fonemalarni yopiq tanlov bilan juft tarzda solishtirish;

- ovozlarning quloqqa xos xususiyatlarini takrorlash;

1) Tovushlarni idrok etishni tasvirlash uchun passiv va faol lug'atni shakllantirish uchun bolaga turli xil nutqiy bo'lmagan tovushlar berib ko'riladi.

Boladan quyidagilar so'rab olinadi. Ovozning quyidagi xususiyatlari:

1. Baland,	O'rta	Past
2. Bir xil ovoz		Turli xil ovoz
3. O'xshash ovoz,		O'xshash bo'lmagan ovoz
4. Qisqa ovoz		Uzun ovoz

2) Koxlear implantli bola tomonidan qabul qilingan tovushlarning chastota va dinamik oralig'ini tekshirish uchun quyidagicha yondashish zarur.

PA,	PA – PA – PA
SH,	SH – SH – SH
S,	S – S – S

Vazifa;

1. Tinglang va qancha tovush bo'lganini hisoblang
2. Tinglang va ayting-chi, ovoz bor yoki yo'q.
3. Bolaning boshlang'ich qobiliyatini shakllantirish va tovushlarni baland ovoz orqali tanib olish malakalarini shakllantirish

A, SH, S _____	Baland Ovozda
A, SH, S _____	O'rtacha Balandlikdagi Ovozda
A, SH, S _____	Past Ovozda
A..... _____	Pichirlab

Vazifalar

1. Men aytganimdek, baland ovoz bilan, past ovoz bilan, pichirlagan ovoz bilan takrorlang
2. Qanday ovoz eshitganingizni ko'rsating.
- 4) Bolaning tovush davomiyligi bilan tovushlarni ajratishning dastlabki ko'nikmalarini shakllantirish

Aaaaaaaaaaaaaa _____	Uzoq tovush
Aaaaa _____	Qisqa tovush
Uuuuuuuuuuuuu _____	Uzoq tovush
Uuuuu _____	Qisqa tovush
SHshshshshshsh _____	Uzoq tovush
Shshsh _____	Qisqa tovush
Ssssssssssssssss _____	Uzoq tovush
Ssssss _____	Qisqa tovush

Vazifalar:

1. Ovoz bering

2. Qanday ovoz eshitganingizni ko'rsating.

5) Bolaning boshlang'ich ko'nikmalarini shakllantirish va noaniq tovushlarni tanib olish va bu tovushlarni tasvirlash uchun passiv va faol lug'atini shakllantirish

1. Qog'ozning shivirlashi
2. Eshikning taqillashi
3. Eshikning qo'ng'irog'i
4. Yo'tal ovozi (sizning, onamning yo'tal ovozi)
5. Jo'mrakdagi suvning ovozi
6. Shamolning ovozi

Vazifa;

Qanday ovozni eshitganingizni o'qing / Ko'rsating. (rasm asosida ko'rsatishi mumkin, bolaning passiv lug'atini rivojlantirish uchun)

Bolada eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun mashg'ulotlar operatsiyadan oldingi bosqichda boshlanishi va operatsiyadan keyin (tikuvlarni olib tashlaganidan bir hafta keyin) nutq protsessori yoqilmaguncha davom etishi muhimdir.

Ushbu bosqichdagi darslarning asosiy maqsadi koxlear implantatsiyaga kirishga tayyorgarlik ko'rish, ya'ni tovushga shartli refleksli motorli javobni ishlab chiqish. Ushbu mashg'ulotlar jarayonida bola ham tizimli ishlarga o'rganadi, u qat'iyatlilik, tinglash qobiliyatini rivojlantiradi.

Koxlear implantatsiyaning nutqiy protsessorini birinchi sozlashdan so'ng, bola faqat juda baland tovushlarni eshitishi mumkin, lekin asta-sekin yangi sezgilarga moslashish, sozlash, o'rganish, tinch tovushlari idrok etish natijasida erishiladi. Bu yerda o'qituvchining kuzatuvchi juda muhim, bu bolaning past chastotali va yuqori chastotali tovushlari aniqlash qobiliyatini rivojlanishini baholashi kerak. Xususan, sozlamaning yetarliligi uchun foydali mezon bolaning past chastotali, o'rta chastotali va yuqori chastotali fonemalarni yoki so'zlarni eshitish qobiliyatidir.

Koxlear implantatsiyadan keyin bolalarni pedagogik rehabilitatsiyasi

Ovozni shunchaki kuchaytiradigan odatdagi eshitish vositalaridan farqli o'laroq, koxlear implantatsiya quloqning ishlamaydigan qismlarini chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri eshitish asabiga signal beradi. Shunday qilib, operatsiya vaqtida bemorning ichki qulog'iga elektrod tizimi kiritiladi, bu eshitish asabining saqlanib qolgan tolalarini elektr stimulyatsiyasi orqali tovushli ma'lumotni idrok etishni ta'minlaydi. Ammo, o'z-o'zidan, koxlear implantatsiya nutq protsessorini ulangandan so'ng darhol kar bolalarga ovoz signallarini farqlash va nutqni kommunikativ maqsadlarda ishlatishga imkon bermaydi. Shuning uchun koxlear implantatsiya protsessorini birinchi sozlashdan so'ng, bola eshitish qobiliyatini va nutqni rivojlantirishda pedagogik yordamga muhtoj. Operatsiyadan keyingi pedagogik rehabilitatsiya natijalarini o'rganish natijasida eshitishda nuqson bor bo'lgan bolaning ma'lum yoshga mosligiga qaramay, maktabgacha yoshdagi bolalarda operatsiyadan keyingi pedagogik rehabilitatsiya natijalari bir qator omillarga bog'liq ravishda katta farq qilishi mumkinligi aniqlangan.

Koxlear implantatsiya qilingan barcha yosh bolalarni eshitish qobiliyatining rivojlanish darajasiga qarab uch guruhga bo'lish mumkin.

1. Nutqni o'zlashtirishdan oldingi davrda kar bo'lgan bolalar. Ushbu toifaga uch yoshgacha bo'lgan koxlear implantatsiyali barcha tug'ma kar bo'lgan bolalar kiradi.

2. Ikkinchi guruh eshitish tajribasiga ega va nutqni o'zlashtirish davrida eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar.

3. shuningdek, erta yoshda protezlangan va ovozli pedagoglar bilan samarali shug'ullangan ba'zi bolalardan iborat.

Bolaning nutqi va eshitishining rivojlanishi bevosita uning psixofizik rivojlanish darajasiga bog'liq. Shuning uchun koxlear implantatsiyadan keyin yosh bolalar bilan og'zaki bo'lmagan funktsiyalarni rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish kerak. Koxlear implantatsiyadan keyin bolalarning og'zaki bo'lmagan rivojlanishi ommaviy bolalar bog'chasining yoshi va dasturiy ehtiyojlariga asoslangan bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) motor faoliyati (katta va nozik motorli ko'nikmalar, ob'ektiv faoliyat);

b) dunyoni idrok etish (ob'ektlar va ularning qismlarining xususiyatlari va funktsiyalari haqidagi fikrlar, hodisalar, narsalar va hodisalarning fazoviy va vaqtli munosabatlari haqidagi g'oyalar);

v) diqqat (vizual, eshitish, ixtiyoriy, ixtiyoriy, diqqatning xajm, barqarorlik, taqsimot, o'zgaruvchanlik kabi xususiyatlarini rivojlantirish)

d) xotira

e) xayol

f) tafakkur (vizual-samarali va vizual-figurativ fikrlash, loyihalash, ajralmas qismni yaratish, o'lcham, rang, shakl, miqdor va hokazolar bo'yicha ob'ektlarni saralash va saralash, og'zaki bo'lmagan tasniflash bo'yicha topshiriqlar, syujet rasmlari seriyasini tuzish bo'yicha

topshiriqlardan foydalangan holda vizual- samarali va vizual-obrazli fikrlash) va boshqalar)

g) hissiy-ixtiyoriy soha (narsalarni oxirigacha etkazish, qiyinchiliklarni engish, o'z xohishlarini to'xtatish va boshqalarning manfaati bilan hisoblash qobiliyatini shakllantirish, bolani o'qitish jarayonida zarur bo'lgan narsa).

Koxlear implantatsiyadan keyingi asosiy reabilitatsiya jarayoni uyda ota- onalar va qarindoshlar tomonidan ta'minlanadi. Bolaning muvaffaqiyatli reabilitatsiyasini ta'minlaydigan asosiy shartlardan biri bu reabilitatsiyaning barcha bosqichlarida bola va uning oilasini psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashning individual dasturini ishlab chiqishdir.

Bugungi kunga qadar koxlear implantatsiya yuqori eshitish qobiliyati va to'liq karlikli bolalarni reabilitatsiya qilishning eng samarali vositasidir. Koxlear implantatsiyadan keyingi reabilitatsiya kursining natijasi o'laroq, bolalar eshitish qobiliyatining jamiyatga integratsiyalashuv jarayonini muvaffaqiyatli tugatib, bolalar bog'chasiga borib, umumta'lim maktabida o'qishlari mumkin.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki tug'ma karlik va nutqni o'rganish davrida eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalar (1-5 yosh), erta yoshida operatsiya qilish koxlear implantatsiyadan so'ng eshitish-nutqni tiklash nuqtai nazaridan eng istiqbolli guruhlardan biridir. Kichik yoshdagi bolalarni reabilitatsiya qilish 3-5 yil davom etadi va ko'p bolalar uchun uning yakuniy maqsadi ommaviy maktabga tayyorgarlik sifatida qaralishi mumkin. Buning uchun koxlear implantatsiya markazi mutaxassislarining, ushbu sohadagi mutaxassislarning va bolaning qarindoshlarining birgalikdagi harakatlari talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Koroleva I.V. Kar bolalar va kattalami koxlear implantatsiya qilish (elektrod eshitish protezlari). - SPb.: KARO, 2008
2. Mamarajabova Z.N. Koxlear implantli eshitish moslamalari o'rnatilgan, zaif eshituvchi bolalar eshituv-nutqiy reabilitatsiyasi- Toshkent:
3. Kuzmicheva E.P., Yaxnina S.Z. Kar bolalarda og'zaki nutqni rivojlantirish. - M., 2003 yil.
4. Koroleva I.V. Koxlearnaya implantatsiya gluxix detey i vzrosלבix (elektrodoynoye protezirovaniye sluxa) SPb.: KARO, 2009.. (15-19b).
5. Mamarajabova Z.N. Koxlear implantli eshitish moslamalari o'matilgan, zaif eshituvchi bolalar eshituv-nutqiy reabilitatsiyasi- Toshkent: AktivPrint, 2020.
7. Kuzmicheva E.P. Metodika razvitiya sluxovogo vospriyatiya gluxix uchashixsya. M.: "Prosvesheniye", 1991 g.
8. Nazarova L.P. Metodika sluxovoy raboti v shkole slabosl bunashix. -M.: «Prosvesheniye», 1981
9. Kukushkina O.I., Goncharova E.L. Koxlear implantatsiyali bolalarning dinamik tasnifi - ovozni o'qitish uchun yangi vosita // Defektologiya. - 2014. - № 2. - S. 2935.
10. Kukushkina O.I. Goncharova E.P. Koxlear implantatsiyadan keyin psixologik va pedagogik yordam. Bolaning yangi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish: monografiya. - M.: Poligrafiya xizmati, 2014 - 192 p.
11. R.Sh. Shomaxmudova "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma.
12. Maxsus psixologiya Z.N. Mamarajabova, L.R. Mo'minova, M.U. Xamidova, Sh.M. Amirsaidova, D.B. Yakubjonova, Z.M. Djalolova, N.Z. Abidova, O'zbekiston Toshkent - 2013